

Branko Banović¹
Zavičajni muzej Pljevlja
Crna Gora

(NE)MOGUĆNOST ISTRAŽIVANJA TRADICIONALNOG CRNOGORSKOG MASKULINITETA

Apstrakt: Rodne uloge podrazumevaju standarde, očekivanja ili norme koje pojedinac treba da ispuni. Međutim, veoma je mali broj pojedinaca koji mogu dostići norme koje im društvo propisuje u vezi sa rodnim ulogama. Sa druge strane, literatura koja se bavi tradicijskim crnogorskim društvom razmatra rodne uloge, a ne konkretne pojedince – pojedince koji društveno propisane rodne uloge ispunjavaju ili ne ispunjavaju. Krenemo li na osnovu narativa o prošlosti da istražujemo tradicionalni crnogorski maskulinitet, kao rezultat istraživanja nužno ćemo dobiti model koji će sadržati veliki broj imputacija i interpretacija i koji će umnogome odudarati od realnosti prošlog života – što dalje implicira nemogućnost pozicioniranja crnogorskog maskuliniteta na osi tradicionalno/moderno. Ipak, to ne umanjuje funkcionalni potencijal datog modela u determinisanju savremenih društvenih odnosa.

Ključne reči: Model, "Model deformacije rodne uloge", odstupanje, konstrukt, univerzalni heroj, BMS, MRNS, "paradoks postkulture antropologije", tradicionalno/moderno

Uvod

Osnovna namera u ovom radu jeste da ukažem na (nepremostive) probleme u istraživanju tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Naime, istraživači koji su proučavali tradicionalno crnogorsko društvo kao predmet svog istraživanja najčešće su postavljali istraživanje normativnih ideala koje je tradicionalno crnogorsko društvo nametalo kao idealan model ponašanja,² tako da se i svaki pokušaj istraživanja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta nužno završava istraživanjem modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, tj. is-

¹ brankobanovic9@gmail.com

² Kao primer videti, Jovan, Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje II*, osnovi antropogeografije, Beograd, 1931; Gerhard Gezeman, *Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca*, Cetinje, 1968.

Tradicionalni crnogorski maskulinitet...

traživanjem kulturno nametnutih normi i standarda rodnih uloga. Pokušajem pozicioniranja modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta na globalno normiranim skalama za ispitivanje maskuliniteta, imam nameru da ispitam u kojoj meri je moguće pozicionirati crnogorske maskulinitete na osi tradicionalno/moderno. Pošto različiti koncepti maskuliniteta variraju od jedne kulture do druge, unutar svake kulture; unutar svake individue tokom vremena, između različitih individua unutar jedne grupe i u jednoj tački vremena (unutar-grupna varijabilnost), u radu ću analitički pristupiti kulturnim elaboracijama polnih razlika, kako bih saznao koji su to atributi koji se propisuju "muškosti" u tradicijskoj kulturi Crne Gore.

Teorijsku osnovu za analizu tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta u ovom radu predstavljaće: teorijsko zasnivanje heroizma u sociologiji Orina Klapa; reinterperiranje proučavanja čojstva i junaštva Crnogoraca, Gerharda Gezemana; istraživanje sociologa Džozefa Pleka, koji je ranih osamdesetih godina postulirao "Model deformacije rodne uloge" kako bi zamenio dotadašnji "Model rodnog identiteta" i inkorporirao nova znanja o maskulinitetu; kao i pokušaj pozicioniranja modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta na globalno normiranim skalama za ispitivanje maskuliniteta. Pored Gezemanovog reinterperiranja čojstva i junaštva Crnogoraca, prilikom određivanja karakteristika modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, dodatnu građu predstavljali su radovi "Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje", autora Jovana Cvijića, "Primjeri čojstva i junaštva", Marka Miljanova, kao i "Patrijarhalni moral Crnogoraca", autora Vukašina Pešića.³

Problemi u istraživanju tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta

Prva poteškoća na koju nailazimo ukoliko krenemo u istraživanje tradicionalnog crnogorskog muškarca jeste njegov "nevidljivost".⁴ Naime, iako su narativi o prošlosti Crne Gore prepuni priča o herojima, junacima, ratovima, te priče se ne bave crnogorskim muškarcem "kao muškarcem", tj. ne bave se

³ Gerhard Gezeman; Marko Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*, "Branko Đonović" – Beograd, Beograd, 1964; Vukašin Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Unireks, Podgorica, 1996.

⁴ Kako Kimel navodi: "Američki muškarci nemaju istoriju. Naravno, mi imamo mnoštvo biografija heroja i poznatih i istorijske prikaze događaja u kojima su učestvovali muškarci, kao što su ratovi, štrajkovi ili političke kampanje... Postoji verovatno na hiljade istorija institucija koje su organizovali i njima upravljali muškarci... Ali knjige o muškarcima nisu knjige o muškarcima kao muškarcima. Knjige ne istražuju kako je iskustvo 'biti muškarac' strukturisalo muške živote ili organizacije i institucije koje su oni stvorili, događaje u kojima su oni učestvovali.", Videti, Michael S. Kimmel, *The History of Men*, Preface State University of New York Press, New York, 2005.

time kako je muško iskustvo ("biti muškarac") uticalo i odredilo njihove svakodnevnice živote. Najbolju ilustraciju pomenute teškoće ponudio je Majkl Kimmel u uvodu svog kapitalnog dela "Istorija muškaraca"⁵. Kimmel je istakao rezultate istraživanja u kojem je grupi studenata predložio da napišu deset najznačajnijih reči koje opisuju njihov identitet. Sve žene su navele "žena", među prve tri reči; gej populacija je navela svoju seksualnost; Afro-Amerikanci su uvek navodili "crnac" kao prvu reč koja opisuje njihove identitete. Niti jedna heteroseksualno orijentisana osoba nije navela svoje seksualno opredeljenje među prvih deset reči i na kraju, nijedan muškarac nije naveo reč "muškarac" kao onu koja oslikava njegov identitet.

Sledeća poteškoća u istraživanju tradicionalnog crnogorskog muškarca tiče se *representacionog kapaciteta građe* na osnovu koje vršimo istraživanje. Naime građa koju su prikupili razni sakupljači narodne građe (od Vuka Kradžića, njegovih saradnika, kao i njihovih nastavljača) ima karakteristike konstrukta – sasvim uslovno odgovara životu na koji se odnosi.⁶ Ivan Kovačević je istakao da je najčešći nesvesni etnografski konstrukt bio opisivanje idealnih modela toga vremena. Istraživači su, sa ciljem da dobiju informacije o tome kako se nešto radi, od svojih kazivača dobijali informacije kako nešto treba da se radi. Između modela i stvarnosti uvek je ogroman raskorak, a etnograf je od svog sagovornika dobijao model, retko kad stvarnost. Pored nerazlikovanja modela i stvarnosti, na karakter konstrukta utiču i deskriptivna uopštavanja etnografa amatera (za koja nisu bili osposobljeni) kao i razne ideološke konstrukcije.⁷

Rodne uloge sadrže standarde, očekivanja ili norme koje pojedinac "treba" da ispuni. Međutim, veoma je mali broj muškaraca koji mogu dostići "norme" koje im društvo propisuje u vezi sa rodnim ulogama. Sociolog Džozef Plek postulirao je ranih osamdesetih godina "Model deformacije rodne uloge" (Gender Role Strain Model), kako bi zamenio dotadašnji "Model rodnog identiteta" (Gender Role Identity Model) i inkorporirao nova znanja o maskulinitetu. Plekov "Model deformacije rodne uloge" uključuje deset različitih pretpostavki: 1) Rodne uloge su operaciono definisane stereotipima i normama rodnih uloga; 2) Norme rodnih uloga su kontradiktorne i nekonzistentne; 3) Broj pojedinaca koji krše rodne norme je visok; 4) Kršenje normi rodnih uloga vodi osuđivanju od strane društva; 5) Kršenje normi rodnih uloga vodi negativnim psihološkim posledicama kod pojedinaca koji ih prekrše; 6) Stvarno ili zamišljeno kršenje normi rodne uloge vodi pojedince da počnu da se previše potčinjavaju normama rodnih uloga; 7) Kršenje normi rodne uloge ima teže posledice za muškarce nego za žene; 8) Određene karakteristike propisane normama rodne uloge su psihološki disfunkcionalne; 9) Deformacija rodne

⁵ Op. Cit., Preface X.

⁶ Ivan Kovačević, Mit i umetnost, 31.

⁷ Op. Cit, 30-36.

Tradicionalni crnogorski maskulinitet...

uloge se iskušava u obavljanju porodičnih ili radnih uloga; 10) Istorijska promena uzrokuje deformaciju rodne uloge.⁸

Kasnije (1995), Plek je istakao da "propisani" kulturni standardi imaju potencijalno negativni uticaj na muškarce koji teže da ih ispune i označio tri šire ideje koje su implicitne u deset prethodno navedenih propozicija: a) prva ideja je "diskrepancija rodne uloge" i odnosi se na to da je značajan broj muškaraca dugotrajno suočen sa nedostacima u dostizanju normi rodne uloge koje im njihova kultura propisuje. Rezultirajuća "pukotina" vodi ka niskom samovrednovanju i drugim negativnim psihološkim posledicama kod pojedinaca koji su u nemogućnosti da ostvare društveno propisane norme; b) druga ideja odnosi se na "traumu rodne uloge", tj. čak i ako su muška rodna očekivanja "uspešno" ispunjena, proces socijalizacije koji vodi do njihovog ispunjavanja, kao i ispunjavanje "samo po sebi", traumatično je i uzrokuje mnoge negativne psihološke posledice; i c) "disfunkcija rodne uloge" odnosi se na to da uspešno "dostizanje" očekivanja muške rodne uloge može imati mnoge negativne posledice (npr. neobavljanje "kućnih" poslova ili zanemarivanje porodice).⁹

Za problematizovanje istraživanja (modela) tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta izuzetno je značajno istraživanje Gerharda Gezemana, jer Gezeman nije zanimalo kakav je Crnogorac ili kakav je bio u određenom istorijskom periodu ili empirijskom slučaju, već kakav je Crnogorac "imao da bude" ukoliko je hteo da ispunjava zakon svoje zajednice i da bude dostojan da svoju zajednicu reprezentuje.¹⁰ Gezeman naglašava: "čak i ispitivač koji pokušava da izvede karakterologiju nekog pojedinca ima da razlikuje privatne i javne postupke svoga predmeta. On ima da pravi razliku između njegovog empiričkog ja, kakvo je ono stvarno i kako se od slučaja do slučaja kao takvo manifestuje i idealnog ja, koje svaki čovek, naročito ako je još ambiciozan, postavlja sebi kao najveću normu koju može da ostvari njegovo biće... Kao što pojedinac, osim svog empiričkog, privatnog, karaktera ima i svoj idealni lik, tako i svaki narod kome je nešto stalo do sebe postavlja ideal svoje narodne zajednice kao zvezdu vodilju svoje sudbine. Ni kod jednog naroda ne može se samo pitati kako je empirički u ovom ili onom slučaju stvarno reagovao i ne samo kako je u proseku ('standardno') navikao da postupa već i kakvim moralnim merilima samokritike meri svoje empiričke reakcije, dakle kakav bi hteo da bude i kakav po svojim normativ-

⁸ Videti, Joseph H. Pleck, *The Gender Role Strain Paradigm: An Update, u A New Psychology of Men*, Edited by, Ronald F. Levant and William S. Pollack, BasicBooks, New York, 1995, 11-32.

⁹ Džozef Plek je "Model deformacije rodne uloge" postulirao u svom delu "Mit o maskulinitetu", 1981. godine, Videti, Joseph H. Pleck, Op. Cit., 12-13.

¹⁰ Gerhard Gezeman, 34, Gezeman je sretao (početkom dvadesetog veka) mnogobrojne Crnogorce koji više nimalo nisu odgovarali slici koju on ovde daje o njihovim očevima i dedovima.

nim idealima zajednice treba da bude. Da ova stvarna norma nije uvek ono što se smatra kao 'normalno' nego je to ono najviše što se traži kao moralni podvig. Kako često i u kolikoj meri jedan narod kao celina, ili pojedini njegovi predstavnici, ostvaruju normativni ideal u velikim izuzetnim stanjima njegove duše, to je osobita drama, tragedija ili – 'bedni spectaculum' njegovog života. U sećanju i pripovedačkoj veštini naroda ostali su zapamćeni s naročitom ljubavlju baš ovakvi momenti za sva vremena, jer su isto toliko divni koliko su i retki."¹¹ Dakle, Gezeman ne raspravlja o privatnom životu Crnogoraca, njihovoj privredi ili donjim slojevima svakidašnjeg života, "već o dobrim ljudima i o tome zašto ih je narod takvima nazvao".¹²

Imajući sve ovo na umu, na trenutak se zaustavimo na delu Marka Miljanova "Primjeri čojstva i junaštva"¹³ i pokušajmo izvršiti jednu vrstu poluetnografije. Krenimo od naslova. Šta znači reč "primer"? Kada je moja učiteljica govorila "on je učenik za primer", to se odnosilo na mirne učenike, koji su redovno izvršavali domaće zadatke, bili uvek uredno ošišani, obučeni, čisti..., koji nisu igrali klikere na velikom odmoru, niti fudbal posle škole. "Učenik za primer" u gimnaziji bio je onaj koji nije "bežao" sa časova, nikada nije konzumirao alkohol ili bilo kakve psihoaktivne supstance. Dalje možemo govoriti o "mladiću za primer", "devojci za primer", "studentu za primer"...¹⁴ Uglavnom, standardi koje treba da "zadovolji" jedna osoba da bi nosila epitet "za primer" variraju u prostoru i vremenu, kao i u zavisnosti od institucije koja propisuje pomenute standarde, a procenat osoba koje su u stanju da zadovolje "propisane" standarde je minimalan.

U predgovoru dela stoji: "Marko Miljanov nije pisao 'umetničko' delo, nije uzimao istoriju samo kao okvir da u njemu nastani svoj stvarni ili imaginarni svet... Marko je išao direktno u istoriju, u zbivanje, išao neposredno u događaj i u tom događaju ostajao sve vreme. On mnogo drži do istinitosti svojih primera, on ne izmišlja i ne dodaje, on čak i ne obuhvata cela zbivanja, celinu događaja, on samo vadi pojedine trenutke."¹⁵ Ne treba sumnjati da li je Marko Miljanov istinito zapisao ono što je čuo, ali nameće se pitanje, šta je Miljanov mogao da čuje? Za tu vrstu rekonstrukcije korisno je upoznati se sa koncepcijom heroja, konceptualizovanom u radu sociologa Orina Klapa.

Naime, Klap je razmatrao da li postoji "univerzalni heroj" i da li postoje obeležja zajednička svim herojima u svim vremenima. Zanimalo ga je da li

¹¹ Op. Cit, 35.

¹² Op. Cit., 37.38, "O ne-dobrim Crnogorcima ili samo o prosečnim neka piše ko hoće, mene interesuju samo dobri..."

¹³ Marko Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*.

¹⁴ Nekako "kao za baksuz", često se desi da "devojka za primer" zatrudni i napusti školu, "mladić za primer" bude uhapšen i sl., tj. osobe koje su u očima društva viđene kao "za primer" najčešće odstupaju od tog ideala.

¹⁵ Marko Miljanov, "Branko Đonović" – Beograd, Beograd, 1964, 15.

narodni um, nezavisno od vremena i prostora, konstituiše sličan obrazac idealizovanih osoba? Analizom dotadašnje građe o herojima, zaključio je da heroji teže da se podrede tipu, kao i da su ugledne istorijske ličnosti "napravljene" herojima, preplitanjem i selekcijom mitskih tema, koje odgovaraju njihovom popularno zamišljenom karakteru.¹⁶ Prateći Klapa, heroji se stvaraju na četiri načina: *spontanom prepoznavanjem i ponašanjem, formalnom selekcijom, spontanom razvitkom legendi i poetskom kreacijom pripovedača ili pisca*,¹⁷ a izučavanje popularnih heroja i tipova heroja u mitu i legendi sugerise faktore koji utiču na njihovo stvaranje: *a) situacije u kojima heroji nastaju, b) herojske i antiherojske uloge, c) "davanje boje"; d) lične karakteristike e) priče i govorkanja f) publicitet i g) ograničavanje popularne reakcije na heroja*.¹⁸

Situacije koje stvaraju heroja (a) nalaze se u oblastima života u kojima je fokus javnog interesa. To ne moraju biti važne istorijske okolnosti, već može biti i događaj koji nosi određenu dramu i koji uključuje interes ljudi – bitke, političke krize, ali i npr. sportski događaji. Kada se oseti da je situacija važna, a njene posledice neizvesne, onda je stvorena situacija za kreiranje heroja;

Herojske i antiherojske uloge (b) odnose se na obeležja koja su zajednička mitskim i popularnim herojima u različitim kulturama.¹⁹ Klapp je istakao postojanje *heroja pobednika, mudrog heroja, potcenjenog heroja, kao i heroja branitelja ili oslobodioca, heroja dobročinitelja i heroja mučenika*.

Heroj pobednik je tip heroja koji je veoma snažan, koji uvek pobeđuje protivnika i koji je, sa određenim izuzecima, nepobediv i neranjiv, a njegov karakter je najbolje označiti opisivanjem određenih karakterističnih uloga koje uobičajeno izvodi: "Junačko delo" – heroja karakteriše ekstraordinarna moć, koja je dokazana u podvizima koji prevazilaze uobičajene ljudske kapacitete. Podvig je viđen kao oruđe putem kojeg se heroj izdvaja od običnih ljudi; "Borba" – borbene situacije prikazane su u legendama o herojima koje opisuju njihovu moć. Pobednik u borbi je proglašavan herojem, a rivalstvo se moglo ogledati u veštini, hrabrosti, vrednostima ili snazi. Dokazivanje heroja u borbi sa drugim ljudima gotovo je univerzalno; "Test" – sledeća je situacija koja je zajednička u mitovima o heroju. U ovom slučaju pred njim je proba, zadatak ili iskušenje, ne neophodno u direktnom rivalstvu sa drugim osobama. Uspešno ispunjenje natprirodnog zadatka ili odolevanje iskušenju dokaz je herojskog karaktera i statusa; "Traganje" – odnosi se na dugotrajnu težnju prema

¹⁶ Orrin E. Klapp, *The Folk Hero*, The Journal of American Folklore, Vol. 62, No. 243 (Jan. – Mar., 1949), 17.

¹⁷ Orrin E. Klapp, *The Creation of Popular Hero*, The American Journal of Sociology, Vol. 54, No. 2 (Sep., 1948), 135.

¹⁸ Op. Cit., 135.

¹⁹ Orrin E. Klapp, *The Folk Hero*, 17-25; Orrin E. Klapp, *The Creation of Popular Hero*, 135-141.

visokom cilju, koja obično uključuje serije podviga, borbi i testova pre završnog dostignuća.

Mudri heroj je obično manji ili slabiji, ali pomoću trika pobeđuje većeg i moćnijeg, dok je *potcenjeni heroj ili pepeljuga*, nesrećna, nepoznata osoba koja doživljava uspeh. U odnosu na pametnog heroja, koji takođe neočekivano pobeđuje, *neobećavajući heroj* ne uspeva pomoću bistrine, već na neki drugi način, na primer srećom, čudesnom pomoću ili skromnim teškim radom.²⁰

Klap je istakao i grupu uloga koje su centrirane oko ideje služenja grupi. Ove grupe uloga mogu se označiti kao altruističke, jer je postupanje heroja usmereno na dobrobit nekog drugog (a ne na individualni uspeh) i uključuje lično žrtvovanje. U tom smislu mogu se izdvojiti sledeće uloge: *branilac ili oslobodilac*, koji dolazi da oslobodi osobu ili grupu od opasnosti. Ovaj heroj se nalazi i u životu i u folkloru (bilo da brani od ljudskih neprijatelja ili od nečega drugog). *Dobročinitelj* se nalazi svuda, a osobito se ističe onaj koji pomaže siromašnim ljudima. Jedna forma dobročinitelja je *kulturni heroj* (koji je npr. dao ime grupi ili značajan doprinos njenom blagostanju). I, na kraju, *heroj mučenik* je heroj koji umire boreći se za grupu, što ima značajno mesto i važnost u posebnim ritualima. Herojska smrt ima dve zajedničke teme: dobrovoljno žrtvovanje za cilj i poraz izdajom. Izdaja kao uslov za smrt heroja toliko je česta da se može reći da je za svakog heroja potreban i nitkov koji bi ga izdao.²¹

"*Davanje boje*" (c) je termin koji može biti pripisan javnim figurama koje teže da se izdvoje od svojih protivnika, putem značaja stvari koje rade ili pomoću izvanrednosti ličnih karakteristika. Kvalitet "boje" odnosi se na priče koje nabrajaju ili ističu ova obeležja (stvari koje radi ili karakteristike koje poseduje). "Davanje boje" ima tri glavne funkcije: da pobudi pažnju, interes, imaginaciju i interpretaciju; da izdvoji ličnost kao jedinstvenu, unikatnu; kao i da je napravi nezaboravnom; *Lične karakteristike heroja* (d) su relativno nevažne – izrastanje heroja je stvar popularne selekcije, jer je stvaranje javnog utiska esencija stvaranja heroja (publika ima malo šanse za direktan kontakt sa herojem). *Stoga, može se reći da uloge, pre nego lične karakteristike stvaraju heroje, kao i da su uloge nadređene karakteristikama.*

Priče i govorkanja (e) – Za popularne heroje moglo bi se reći da važi izreka "bolje imati nekoga ko priča o vama, makar govorio i loše stvari, nego da

²⁰ Orrin E. Klapp, *The Folk Hero*, 18-20.

²¹ Op. Cit., 24, Klap je istakao i dve vrste nitkova: izdajice koje izdaju heroje kroz slabost ili kukavičluk i moćne osobe koje igraju ulogu progonitelja. Ovi tipovi su gotovo univerzalni kao i heroji, kojima su opozit. Uloga nitkova je u korelaciji sa ulogom heroja - nitkov pomaže da se kreira herojska situacija, pojačava i intenzivira značaj heroja. Uloga nitkova je da postave plemenitost heroja (kontrastirajući ga prema slici zla), da kreiraju situaciju u kojoj heroj može da funkcioniše, kao i da obezbede razloge za smrt inače nepobedivog heroja.

se uopšte ne govori o vama". U dodatku herojskih uloga, anegdote mnogo doprinose tome da se heroj "humanizuje", naročito ukoliko je malo poznata osoba; *Publicitet (f)* –odnosi se na načine postavljanja figure pred oči javnosti, koje pomažu da se od njega napravi heroj; Na kraju, određeni doprinos stvaranju popularnog heroja može biti dat *organizovanjem popularne reakcije na heroja (g)*.

U svakoj kulturi heroji ističu pozitivne norme etosa i društveno poželjan model ponašanja, a heroj je određen kao osoba, stvarna ili imaginarna koja evocira odgovarajuće mišljenje i ponašanje. U društvenom životu, heroj je više od ličnosti, on je idealna slika, legenda, simbol. Heroji su poštovani i pridavan im je poseban socijalni status – sećanje na njih živo je u snovima, legendama i sećanjima, a često su slavljani poštovanjem organizovanog kulta. Jednom formirana, legenda o heroju "nastavlja da živi svojim životom". Stvaranje heroja (od istorijske osobe) zamišljeno je kao pripisivanje određenih uloga i karakteristika toj osobi, tako da razvijanje heroja predstavlja kolektivni proces sa velikim brojem popularnih imputacija i interpretacija.²²

Heroji o kojima piše Marko Miljanov uklapaju se u zajedničke karakteristike mitskih i legendarnih heroja: čine junačke podvige, bore se, nailaze na iskušenja (koja su često moralne prirode) i uspešno ih prevazilaze, brane grupu (pleme, bratstvo) od opasnosti, neočekivano pobeđuju jače i brojnije, pobeđuju mudročću, čine dobra dela i junački ginu.²³ Međutim, heroji o kojima piše Marko Miljanov donekle se razlikuju od mitskih i epskih heroja. Naime, ep voli opšte tipove, koji predstavljaju opšte i junačke tipove, a heroji "Marka Miljanova" su samo pojedini predstavnici junačkog tipa, tj. knjiga govori o herojskim primerima iz života "običnog" Crnogorca.²⁴

²² Orrin E. Klapp, *The Creation of Popular Hero*, 135.

²³ Orrin E. Klapp, *The Folk Hero*, 17-25.

²⁴ Marko Miljanov, Đeka Savićev i Mikonja Šaranović iz Bjelopavlića nisu hteli da ubiju Turčina na spavanju (ako ga probude to bi čula ostala čeljad u kući), već su mu stavili sablju pod jastuk (38); Rade Vukašinov nije dao da Turci posjeku ubijenog Šćepana Jankova, koji mu je očevu glavu ponio skadarskom veziru (38); Mirku Šutanovu ubiju brata i Turci jurišaju da ga poseku. Jednog Turčina uhvate i ostave da ga Mirko ubije kad dođe. On ga ne ubije nego pusti (39); Božina Stojanov oprašta pokušaj ubistva Lazu Novakovu jer je bio junak (55); Veko Ilinčić nije hteo da osveti smrt bratanca koga su ubili Drljevići i da ubije Perutu Drljevića već je ubio drugog Drljevića (da Turci kukaju, a pleme Moračko da se diči njim) (67); Pojedinci i bratstva su tražili boj i kad nisu imali koga svetiti, već da bi pokazali da njihovo junaštvo nije manje od junaštva drugih (70); Dva junaka moračka Milisav Mišnić i Veko Ilinčić hoće da se bore jer ne priznaju jedan drugom ko je bolji junak "ne mogu manut po tebe ni trpljeti da si bolji od mene". To razrešuju jer se dogovaraju da je bolji onaj koji živog Turčina dovede u pleme Moračko. Veko uhvati Turčina, Milisav ne, pa je Milisav Veku uvek davao prvenstvo, ali Veko ga nije primao. (97); Niko, mlad i nije još išao

Dakle, *krenemo li na osnovu narativa etnologa, istoričara ili pak fikcionalnih narativa da istražujemo tradicionalni crnogorski maskulinitet, kao rezultat istraživanja nužno ćemo dobiti model*. I to ne samo model, nego najčešće, najuzvišenije predstave tog modela, koje će sadržati veliki broj imputacija i interpretacija i koje ni u kom slučaju neće odgovarati stvarnosti. Tj. u kreiranju modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, za trenutak ćemo morati zaboraviti savremene koncepte maskuliniteta, koji govore o višestrukim maskulinitetima, odstupanjima od rodni uloga i nemogućnosti da se dostignu rodni ideali.²⁵

Model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta

Do kakvih bi rezultata došli ukoliko pokušamo da pozicioniramo model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta na nekoj od savremenih skala za ispitivanje maskuliniteta – BMS i MRNS. Naime, Brenon i Džuni razvili su BMS skalu²⁶

u bojeve, a sestra Janica sumnjala u njegovo junaštvo. Svaka majka i sestra se molila za sina i brata, a ona mu savetovala da ne bude plašljiv da mu se ljudi ne bi rugali. Kad je čula da je ranjen Janica je srećna govorila "Sad imam brata junaka". Majka je plakala, a ona rekla: "Zašto plačeš kad znaš da je otišao i da bije i da ga biju". (73); Majka sa sinovima išla u boj, jedan sin pogine, a trojica plaču na sahrani, a majka će: "A što plačete? Zar ste mislili da mi svaki zdrav doma dođete? A duše mi, ako još koji ne pogine, bolje da vas nisam ni imala". "To i oću, da se zovu sinovi i da ginu, jer kad ne bi ginuli, zvali bi se kćeri".(75), Majka Veka Ilinčića nije dala da ubiju Radovana Kukoroga koji je ubio njenog sina. "Kad ne gledam Veka živoga neću ni da gledam tebe mrtvoga" (75)... I još mnogo drugih primera.

²⁵ Margaret Mead, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb, 1966; Matthew C. Gutmann, *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity*, Annual Review of Anthropology, Vol. 26 (1997), 385-409; Joseph H. Pleck, *The Gender Role Strain Paradigm: An Update*, u *A New Psychology of Men*, Edited by, Ronald F. Levant and William S. Pollack, Basic Books, New York, 1995, 11-32; R. W. Connell, *Maculinites and Globalization 37*, u *Gender Through the Prism of Difference*, third edition, Oxford University Press, 2005; Tim Carrigan, Bob Connell and John Lee, *Toward a New Sociology of Masculinity*, 151 u Peter F. Murphy, *Feminism & Masculinities*, Oxford Readings in Feminism, Oxford University Press, 2004; Michael S. Kimmel and Michael Kaufman, *Weekend Warriors: The New Men's Movement*, 15-44 u Michael Kimmel and Amy Aronson, *Men and Masculinities*, A Social, Cultural and Historical Encyclopedia, ABC CLIO, Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England, 2004; Ken Clatterbaugh, *Mythopoetic Foundations and New age Patriarchy*, 45-64; Bob Konnell, *Men at Bay: The 'Men's Movement' and Its Newest Best-Sellers*, 65-75; Michael A. Messner, *"Changing Men" and Feminist Politics in the United States*, 97-115 – sve u *The Politics of Manhood*, Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia, 1995.

²⁶ BMS skala preuzeta iz, Michael S. Kimmel, *The History of Men*, State University of New York Press, New York, 2005, 94.

da izmere individualnu ocenu normi vrednosti koje određuju. Njihova konceptualizacija centrirana je na četvorokomponentni model sa ukupno sedam supskala. Prva (1) komponenta modela je "Nema devojčakah/mekusačkih stvari" i sastavljena je od dve supskale: (a) *izbegavanje ženskosti*, koja pokazuje verovanje da muškarac nikada ne bi trebalo da se bavi stereotipno ženskim aktivnostima i (b) *prikrivanje emocija*, koja pokazuje da muškarci nikada ne bi trebalo da pokažu osećanja i emocije koje ih prikazuju kao setljive. Druga komponenta (2) označena je kao "Velika zverka/točak" i sastoji se od komponenti: (a) *hranitelj porodice*, koja kaže da muškarac treba da svojim radom obezbedi svoju porodicu; (b) *obožavan i poštovan*, koja govori da bi muškarac trebalo da bude cenjen i poštovan od strane drugih. Treća komponenta je (3) "Snažan hrast" i ima dve supskale: (a) *izdržljivost/otpornost* – po kojoj bi muškarci trebalo da su fizički čvrsti i neosetljivi na bol i patnju i (b) *muškarac mašina* – po kojoj bi muškarci trebalo da budu efikasni radnici, sigurni, samouvereni, odlučni, ozbiljni, istrajni i oni koji rešavaju probleme. Četvrta komponenta je (4) "Dajte im pakao" i uključuje supskale: (a) *nasilje* i (b) *avanturu* – muškarci bi trebalo da budu odvažni, sposobni da preuzmu rizik i upražnjavaju nasilje bez oklevanja.

Tompson i Plek su u svojoj MRNS skali²⁷ redukovali broj osnovnih dimenzija na tri. To je skala pomoću koje istraživač procenjuje stavove o maskulinitetu u tri različite oblasti: *norma statusa i racionalnosti* (koja je se sastoji od verovanja da muškarac treba da ima uspeh na poslu i da obezbedi svoju porodicu, bude samouveren i nezavistan); *norma izdržljivosti/grubosti* (da muškarac nikada ne bi trebalo da pokazuje emocionalni ili fizički bol, da bi trebao da se bavi fizičkim nasiljem i da uživa u opasnim situacijama); i *norma izbegavanja ženskosti* (da muškarac ne bi trebalo da se bavi aktivnostima tradicionalno vezanim za žene).

Pomenute skale razvijene su za potrebe izučavanja savremenog maskuliniteta i, u svakom slučaju, teško ih je primeniti na tradicijsko crnogorsko društvo. To i nije moj cilj. Međutim, na osnovu podataka koje saznajemo iz literature koja razmatra tradicionalno crnogorsko društvo²⁸, a koristeći MRNS i BMS, možemo ispitati karakteristike modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta, kako bismo ga (grubo) mogli uporediti sa savremenim maskulini-

²⁷ MRNS skala preuzeta iz, Eric V. King, *Men's Definitions of Masculinity and Male Power*, In partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Colorado State University, Fort Collins, Colorado, Spring, 2000, 10-11.

²⁸ Primeri u nastavku teksta uzeti su iz sledećih dela koja razmatraju crnogorsko tradicijsko društvo: Vukašin, Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Unireks, Podgorica, 1996; Jovan, Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd; Novinsko-izdavačka radna organizacija "Književne novine", Beograd, Beograd, 1991; Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje II*; Miljanov, Marko, *Primjeri čojstva i junaštva*, "Branko Đonović" – Beograd, Beograd, 1964.

tetima. Da sada pogledamo kako bi se muškarac koji pripada "idealnom tipu" u crnogorskom tradicijskom društvu kotirao na MRNS skali, skali razvijenoj za ispitivanje savremenih maskuliniteta. Navešću samo neke delove koji se sreću u literaturi koja razmatra crnogorsko tradicijsko društvo:

a) *norma statusa i racionalnosti* (sastoji se od verovanja da muškarac treba da ima uspeh na poslu i da obezbedi svoju porodicu, bude samouveren i nezavisan) – Ugled jednog čoveka zavisi od dva uslova: istorijskih zasluga njegove kuće i ličnog udela; Samo hrabrost i dela, a ne bogatstvo, izazivali su divljenje i poštovanje. Trgovci i zanatlije, kojih je uostalom bilo malo, smatrani su za manje vredne; Ako se nekom Crnogorcu od čojstva i junaštva desilo da bude oklevetan kao izdajnik, on je po cenu života nastojao da tu ljagu spere; Priliku da se čoveku uzme život pružao je ratničko-pastirski život na svakom koraku, pružalo je i prekomerno osećanje porodične časti i pri najmanjem ataku na čast žene, pri svakoj raskinutoj veridbi, pri svakom suparništvu oko devojke, pri svakom obesnom opuštanju žene, pri svakoj reči koja bi se mogla shvatiti kao uvreda; Otac je kao starešina bio zaštitnik porodice (treba imati na umu da tada nije postojala zaštita države)...; Kao i obrađivanje zemlje tako je smatrana nedostojnom i svaka sitnozanatlijska i trgovačka zarada; Jedan dobar Crnogorac dolazi doma sa jednim zarobljenim Turčinom: za večeru ima samo hleba i slanine. Tada reče svom bratu: "Idi i donesi jedno jagnje za večeru." Pošto nema u svom toru, brat ga je dobro razumeo i ukrao jedno jagnje od suseda; Ondašnji Crnogorci su se osećali obaveznim da budu zaštitnici moralnog integriteta žene...; Žena je imala izuzetno efikasnu zaštitu protiv svake uvrede i nepravde – svoje srodnike...; Čovek je bio dužan da čuva čast svoje žene, sestre, snahe...; Jedan Vasojević bio je osuđen na dest godina tamnice. Provodeći u cetinjskom zatvoru jednom je rekao: "Ovu nepravdu više ne mogu da izdržim – da mi je pri ruci revolver, ubio bih se." Tada nadzornik zatvora izvuče svoj revolver i dodade: "Evo uzmi, ako ti je od vajde." Tako Vasojeviću nije preostalo ništa drugo nego da uzme revolver i da se ubije;

b) *norma izdržljivosti/grubosti* (sastoji se od verovanja da muškarac nikada ne bi trebalo da pokazuje emocionalni ili fizički bol, da bi trebao da se bavi fizičkim nasiljem i da uživa u opasnim situacijama) – U toku istorije posvedočene su vojničke vrline crnogorskih junaka koji su gotovo uvek bili nezavisni od Turaka...; Pogubiti mnogo Turaka za dinarskog čoveka znači ne samo osvetiti svoje pretke već i ublažiti njihove bolove koje i on oseća; Junačka sujeta, junački ponos i oholost su, ako se tako može reći, bezgranično isticani...; Ono što je ispunjavalo život svakog člana plemena, njegova osnovna misao u životu, bilo je junaštvo...; Samo hrabrost i dela, a ne bogatstvo, izazivali su kod njih divljenje i poštovanje...; Na prvom mestu od svih ogrešenja bila je izdaja...; Ondašnji Crnogorci nisu u bojevima izbegavali smrtnu opasnost nego su se nadmetali u junaštvu...; Ponašanje čoveka po zahtevima čojstva i junaštva se podrazumevalo. Dužnost je bila da se u svim prilikama bude čovečan i junak prema sebi i

Tradicionalni crnogorski maskulinitet...

prema drugima. To se zahtevalo ne samo u bojevima nego i u drugim nevoljama...; Prirodno je da se razgovor najviše vodio o onome što je Crnogorca najviše interesovalo, a to je na prvom mestu rat sa Turcima, junaštvo i kako se ko pokazao u ratu; Usnuli čovek se ne ubija ni kada je u pitanju Turčin; Narod oseća veću žalost zbog neuspele osвете, nego zbog pogibije svoga srodnika, a dobra osveta čini da se poginuli lakše prežali; Članovima porodice stalno se pokazuje krvavo odelo ubijenog; Nema veće sramote nego biti naden mrtav sa punom puškom; U herojskom društvu erotičko savlađivanje ide gotovo do njegovog poricanja; Kada je čak i spoljašnje ispoljavanje nežnosti prema deci smatrano kao neprilično, koliko je to tek važilo za manifestovanje erotske ljubavi; Ljubav kao privatno uživanje, to je ono što se suzbija i o čemu se ne priča; Kao opšti herojski zakon važi: pred spoljašnjim svetom najstrože savlađivati svoja svoja osećanja, naročito strah, kao i preteranu radost i preteranu žalost, naročito za sinovima i muževima palim u boju; Svako nesavlađivanje ličnih osećanja umanjuje dostojanstvo; Građanska kuknjava ovde se smatra nedostojnim iskazivanjem tuge; U jednoj zajednici koja ljude sposobne za oružje zove "puškama", gde se ljubav, čak i familijarna nežnost (osim između brata i sestre) uskraćuje, smisao seksa je brak, održanje kuće, roda, plemena; Žene su u bojeve išle zajedno sa svojim muževima, očevima i braćom, ne žaleći da žrtvuju ono što im je najdraže – svoje sinove. U tom svetlu dovoljno je navesti samo nekoliko primera: "A što plaćete? Zar ste mislili da mi svaki zdrav doma dođete? A duše mi, ako još koji ne pogine, bolje da vas nisam ni imala"... "To i oću, da se zovu sinovi i da ginu, jer kad ne bi ginuli, zvali bi se kćeri"; Prilikom navale Turaka na jednu pećinu u Morači, u koju se bio sklonio zbeg, majke su na ulazu udarale Turke kolevkama ne stigavši u tom metežu da iz njih maknu malu decu; Jednom drugom prilikom, bežeći ispred navale turske vojske, više majki zagušilo je svoju decu, zatvarajući im usta da ne bi Turci, čuvjuši plač, otkrili kretanje zbega; Prilikom pohare jednog brđanskog sela Turci su silovali žene i devojke koje su tom prilikom pohvatali. Bratstvo je odlučilo da svaka majka koja posle toga rodi u određenom vremenskom periodu zadavi svoje dete.

c) *norma izbegavanja ženskosti* (sastoji se od verovanja da muškarac ne bi trebalo da se bavi aktivnostima tradicionalno vezanim za žene) – Najvažniji događaj u porodici je rođenje muškarca, budućeg plemenika; Srećan porodični događaj je samo rođenje sina, koji jedini može da proslavlja slavu i pokojnim precima da pali sveće za dušu; Za jedno muško dete kaže se "kao nijedno"; Zbog neplodnosti žene rastavljali su se i uzimali drugu ženu; Ako neko ima više kćeri nego sinova, narod kaže sa sažaljenjem: "On je kao u tamnici"; Kćerke se udajom odvajaju od kuće, bratstva ili plemena – njih, kaže se, podižu za drugoga, sa mnogo više briga i troškova nego za sinove; Zato se kćerka i naziva "tuđa večera"; Ko muškog poroda nema, on je samohran, samohranica, oseća se izgubljen i napušten; Ako se kuća ugasi usled nedostatka muškog potomstva, to se vidi kao božja kazna; "Blago ženi koja rađa sinove, kćerke se onda pored njih

nekako prošvercuju"; Sinčić u odsustvu majke može da plače koliko hoće, nikada neće prići otac da ga zabavi; Sve što je u vezi sa malom decom za Crnogorca je "sramotno" i "nečisto", čak "pogano"; Ko je pravi muškarac, on pazi da ni odelom ne dodirne kolevku; Devojka je za ove patrijarhalce bila u stvari uvek nesreća u kući, zato se i nije uzimala u obzir kad domaćin kazuje broj dece; Ako je isuviše neugledna – ne odgovara zahtevima za održanje soja, a ako je suviše lepa – mora se čuvati da ne sagori; "Žena leži bolesna i moli muža u noći da donese vode sa bunara, pošto i onako izlazi da pije i govori mu 'noć je, niko te neće videti' – muž joj ipak nije doneo vode (zar on da joj donosi vodu kao žena)"; Za čoveka je nepristojno da nosi breme na leđima – ili čak kolevku; Normalna reakcija muškarca bila bi ova: sveštenik, starešina garde kod kneza Nikole, neće da podigne sa zemlje dete kneževu koje vrišti jer ni kod kuće ne podiže ni svoju rođenu decu; Muškarac je gospodar i gospodari, a žena služi i sluša; Erotika, ljubav, žena – to je neozbiljan, nemuški, neherojski element života; Brak i deca, preci i potomci - to je smisao života, to je ozbiljno, muško, herojsko, jer služi održanju kuće, bratstva, plemena i naroda; Crnogorka ima da kuva, da prede, da šije, da pravi odelo, da čisti, da muze, da nosi žito u vodenicu, da žanje srpom, da okopava ono malo obradive njive i da neznatne količine poljoprivrednih produkata nosi na pazar (gde muškarac preuzme te poslove, to je ili izuzetak ili nužda); muški poslovi bili su: težak rad u kući ili u polju, pre svega građenje kuće, svi poslovi oko domaće stoke, izuzev muže, spremanje i cepanje drva, oranje i košenje; Žetva, okopavanje, plastenje i vezivanje slame isključivo su ženski poslovi; Zahvatanje vode nije muški posao jer se i pri tom mora odložiti oružje...; Kada muž i žena putuju, muž jaše na konju, a žena ide pešice i često nosi još nešto na leđima; Ako žena sretne čoveka na putu, ona se skloni u stranu da on prođe; Muškarac ide napred, ako žena slučajno ide ispred njega, zastaće da ga propusti; Žene ustaju sa sedišta kad muškarci uđu, a stoje ukoliko nema dovoljno mesta; Žene i muškarci sede odvojeno, a jedu posle muškaraca koje prvo poslužuju; Bila bi drskost kada bi žena zvala čoveka po imenu; O ženi se govori "ona", "ona ovde", "ona moja", "ona, s oproštenjem, moja žena" ili "To su s oproštenjem i po grehu moja deca"; Za Crnogorca starog kova bio je "smak sveta" kada je za vreme vladavine knjaza Danila "svojoj knjeginji" trebalo da poljubi ruku; Neki stari Crnogorac kojem je "njegova knjeginja" htela da milostivo dozvoli da ovce napasa na rudini njene bašte, osećao se obavezan da tu milost odbije, pošto se zakleo da se ni jednoj ženi neće pokoriti; Poslušnost je prva dužnost žene – zahtevati poslušnost je prva dužnost muškarca; Ako žena ne može neki posao sama obaviti, ona će pre zamoliti susetku da joj pomogne nego muža; Devojke, koje su kao novorođenčad kupali u hladnoj vodi, "da ne budu vruće krvi", nego "savladljive i mirne", treba da suzbijaju svaki jači duševni izliv da ni bi čule prekora: "šta radiš ti? Zar nisi devojka?"; Za vreme čina rađanja, žena je odlazila iz kuće da bi se porodila u kakvoj kolibi; Žena je smatrala velikom sramotom ako je muškarac zatekne pri češljanju, a kad se porađala, pora-

đala se daleko od očiju muškarca; Nedoličnim se smatralo da žena tuži za svojim mužem ili verenica za svojim verenikom; Rađanje vanbračnog deteta smatralo se velikim zlom, ne samo u porodici u kojoj se to desilo nego i šire, jer je to dovodilo i do teških međuporodičnih sukoba. Roditelji su se oslobađali vanbračno zatrudnele ćerke na okrutne načine; Najveća sramota koju je žena mogla da nanese čoveku bila je preljuba, a kazne za to često su bile grozne.

Model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta – od reprezentativne ka ontološkoj narativnosti

Polazna pretpostavka u istraživanju maskuliniteta jeste da su maskuliniteti konstituisani unutar strukture rodnih odnosa, koji imaju istorijsku dinamiku kao celina, tj. da su socijalno i istorijski konstruisani. Shodno ovim pretpostavkama, maskuliniteti se odnose na socijalne uloge, ponašanja i značenja propisana za muškarce u svakom datom društvu i u bilo kojoj tački vremena. Antropolozi definišu maskulinitet i upotrebu koncepta maskuliniteta na četiri različita načina: *muški identitet* (koncept maskuliniteta tvrdi da je maskulinitet po definiciji sve što muškarci misle i rade), *muškost* (da je maskulinitet sve što muškarci misle i rade da bi bili muškarci), *muževnost* (da su neki muškarci veći muškarci od drugih) i *muške uloge* (naglašavaju odnose muškarac–žena, tako da je muškarac sve ono što nije žena).²⁹ Zbog varijacija u određivanju maskuliniteta koje su prisutne u istom društvu i u istoj vremenskoj tački, kao i kod iste osobe u različitim vremenskim periodima, Kimel je predložio da termin *maskulinitet koristimo u množini – tj. maskuliniteti*³⁰ i istakao je četiri osnovne dimenzije kroz koje varira značenje maskuliniteta:³¹ a) značenje maskuliniteta varira u različitim kulturama; b) tokom vremena određenja maskuliniteta variraju u značajnoj meri unutar svake kulture; c) definicije maskuliniteta se menjaju i u toku nečijeg života; d) značenje maskuliniteta varira unutar svakog društva u svakoj datoj tački vremena.

Ukoliko bi istraživanje bilo dizajnirano tako da osvetli karakteristike muškaraca u crnogorskoj prošlosti i ukoliko bi njegovu osnovu predstavljale savremene teorijske postavke o maskulinitetu – ono bi nužno moralo da rezultira podacima o višestrukim maskulinitetima. Rezultati tako sprovedenog istraživanja inkorporirali bi podatke o broju (ili aproksimativnom procentu) muškaraca koji krše norme rodne uloge, kao i o posledicama koje kršenje norme rodne uloge ostavlja na društvo, ali i na pojedinca koji nije u stanju da ih za-

²⁹ Matthew C. Gutmann, *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity*, Annual Review of Anthropology, Vol. 26 (1997), 385-409.

³⁰ Michael S. Kimmel, *Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity*, 182.

³¹ Michael Kimmel, *Masculinities*, 503-507.

dovolji. Istraživanje bi trebalo da rezultira i postojanjem hegemonog maskuliniteta³² (koji nije fiksiran), kao i da pruži podatke o deformaciji rodne uloge koju uzrokuje istorijska promena. U kasnijim fazama, istraživač bi tako dobijene podatke o muškarcima iz crnogorske prošlosti mogao da pozicionira na globalno normiranim skalama za ispitivanje maskuliniteta, *što bi uslovalo mogućnost jasnog poređenja sa savremenim muškarcima u Crnoj Gori*. Međutim, istraživanja tradicionalnog crnogorskog društva bila su uglavnom zainteresovana za istraživanje normativnih ideala koje je društvo nametalo kao idealan model ponašanja. Stoga, ukoliko na osnovu podataka dobijenih iz literature koja razmatra tradicionalno crnogorsko društvo pokušamo da ispitamo karakteristike tradicionalnih crnogorskih maskulinitetâ, nužno se nameće čitav niz pitanja na koje je teško (nemoguće) sa ove distance dati odgovor: Koliko verno karakteristike koje odlikuju model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta odgovaraju stvarnom životu, odnosno muškarcima iz realnosti? Koliki je bio procenat ljudi koji nisu mogli ostvariti ovako postavljene rodne ideale? Gde je u svemu tome prosečni Crnogorac (ili onaj koji je bio ispod proseka)? Ostaje nam samo da nagađamo. Takođe, pokušajmo iz sadašnje perspektive da odredimo koliko bi se visoko na skali u okviru komponente *izbegavanje ženskosti* (da muškarac ne treba da se bavi aktivnostima tradicionalno vezanim za žene) danas kotirao starešina garde kod kneza Nikole, koji neće da podigne sa zemlje dete kneževu koje vrišti jer ni kod kuće ne podiže svoju rođenu decu ili muškarac koji u "gluvo doba" noći ne donosi čašu vode bolesnoj ženi? Ili, koliko bi se visoko na skali u okviru komponente *izdržljivost/grubost* (da muškarac nikada ne treba da pokazuje emocionalni ili fizički bol, da treba da se bavi fizičkim nasiljem i da uživa u opasnim situacijama) danas kotirao običaj sakupljanja glava? Koliko visoko bi bili postavljeni svi primeri čojstva i junaštva koje nalazimo kod Marka Miljanova? Krenimo i korak dalje. Zamislimo istraživanje maskuliniteta, primera radi, kod finalista na svetskom prvenstvu u "ultimat-fajtu" i tako dobijene rezultate, uporedimo sa modelom tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta – nema sumnje da bi se savremeni svetski šampioni pokazali najobičnijim "šonjama" u odnosu na model

³² Sociolog, Robert Konel analizirao je osnovne prakse i odnose koji konstruišu obrasce maskuliniteta u Zapadnom rodnom poretku i istakao postojanje *hegemonog maskuliniteta*. Hegemoni maskulinitet predstavlja formu maskuliniteta koja je uzdignuta više nego ostale. Važno je imati na umu da hegemoni maskulinitet nije fiksiran, on je pre maskulinitet koji poseduje hegemonu poziciju u datom obrascu rodni odnosa. To je model koji mali broj muškaraca može ispuniti u stvarnosti. Sa hegemonizacijom je povezana marginalizacija. Unutar čitavog sistema postoje specifični rodni odnosi dominacije i podređenosti između grupa muškaraca – dok su neki maskuliniteti hegemoni ili dominantni drugi su marginalizovani. Kao i hegemonizacija, i marginalizacija je istorijski promenljiva relacija. Videti, *R. W. Connell, Masculinities and Globalization 37*, u *Gender Through the Prism of Difference*, third edition, Oxford University Press, 2005.

tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Naravno, sve ove primere nisam naveo kako bih na nekoj od savremenih skala egzaktno pozicionirao tradicionalni crnogorski maskulinitet. Pre sam ih naveo *kako bih pokazao iluzornost bilo kakvog poređenja crnogorskih muškaraca na osi tradicionalno/moderno*.

Ukoliko je istraživanje koncipiramo tako da jasno ispitamo reprezentativni kapacitet narativa o tradicionalnom crnogorskom maskulinitetu, sumnjam da ćemo postići značajnije rezultate. Međutim, ukoliko u skladu sa narativnim zaokretom u društveno-humanističkim naukama³³ prestanemo sagledavati narative kao forme reprezentacije i sagledamo ih kao koncepte socijalne epistemologije i društvene ontologije, tada se jasno očitava njihova "elastičnost", funkcionalnost i potencijal da utiču na sadašnje razmišljanje i delovanje. Osnovna pretpostavka ontološke narativnosti jeste da je narativ ontološki uslov društvenog života i da mi kroz narativnost dolazimo do znanja, razumevanja i pravljenja smisla socijalnog sveta, kao i da kroz narative i narativnost konstituišemo naše socijalne identitete.³⁴ Dalje se nužno nameće pitanje izmeštanja antropološke epistemologije u društvenu ontologiju, koje je karakteristično za javnu sferu, a koje je Miloš Milenković konceptualizovao kao "paradoks postkulture antropologije".³⁵ Razumevanje paradoksa postkulture antropologije osobito je značajno za razumevanje kapaciteta narativâ o tradicionalnom crnogorskom maskulinitetu u "održavanju kulturnog kontinuiteta", a samim tim i potencijala za instrumentalizaciju datog modela u savremenim politikama identiteta.³⁶ U tom smeru značaj-

³³ Narativni zaokret odnosi se na poslednju trećinu dvadesetog veka i označava fokusiranje na narativ i naraciju u različitim disciplinama, videti Jurgen Straub, *Psychology, Narrative and Cultural Memory: Past and Present*, 215-229, u *Media and Cultural memory/Medien und kulturelle Erinnerung*, Edited by/Herausgegeben von, Astrid Erll, Ansgar Nunning, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2008; Jens Brockmeier and Rom Harre, *Narrative, Problems and promises of an alternative paradigm*, 39-59, u *Narrative and Identity*, Edited by Jens Brockmeier and Donald Carbaugh, John Benjamins Publishing Company, 2001.

³⁴ Margaret, R., Somers, *Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation*, *Social Science History*, Vol. 16, No.4 (Winter, 1992), 591-630; Margaret, R., Somers, *The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach*, *Theory and Society*, Vol. 23, No. 5 (Oct., 1994), 605-649.

³⁵ Videti, Miloš Milenković, *Antropologija kao multikulturalna propedeutika u Srbiji*, Posebna izdanja EI SANU, knj. 49. Beograd: SANU, 133-148; Miloš, Milenković, *Paradoks postkulture antropologije*, 122-143, u u *Antropologija*, Časopis Centra za etnološka i antropološka istraživanja (CEAI) Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, sv. 3, 2007; Miloš, Milenković, *Istorija postmoderne antropologije, posle postmodernizma*, Etnološka biblioteka, 2007.

³⁶ Kako ne bih umnogome napustio predmet istraživanja, pitanjima instrumentalizacije modela tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta u svetlu paradoksa postkulture antropologije, nastaviću da se bavim u narednim radovima.

no je istraživanje Saše Nedeljkovića, koji model tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta razmatra na osnovu empirijskih istraživanja.³⁷ Naime, identitet stanovnika Lovćenca poseduje više aspekata, a jedan od njih odnosi se na konstrukciju kulturnog kontinuiteta koji grade sa precima iz svog zavičaja – Stare Crne Gore (uglavnom Katunske i Crmničke nahije).³⁸ Shodno tome, nužno se nameće i pitanje kulturnog kontinuiteta sa narativnim obrascem tradicionalnih rodnih uloga. Naravno, željeni kontinuitet nužno mora biti uspostavljen isključivo sa narativnim obrascem, *jer osim narativnog, drugi obrazac tradicionalnih rodnih uloga i ne postoji.*

Nedeljković je pokušao da utvrdi da li je, u kojoj meri i na koji način maskulinitet, kao kulturna forma i društveni obrazac, pogodan kao alternativni parametar etničkog identiteta Crnogoraca u Lovćencu. Razlažući fenomen maskuliniteta na više povezanih sindroma: agresivnost, nasilje, patrijarhalna ideologija, agonalni i hedonistički etos i princip časti i ugleda, Nedeljković je pokušao da ispita da li su "tradicionalne" predstave još funkcionalne, da li i dalje i u kojoj meri determinišu društvene odnose i kako utiču na konstruisanje etničkog identiteta ruralnih Crnogoraca u Srbiji. Polazna pretpostavka bila je da je maskulini obrazac važan za razumevanje kulture Crnogoraca u Lovćencu i želeo je da ispita na koji način i u kolikoj meri se taj obrazac može iščitati u svakodnevnom životu, kakvu on ulogu igra u međuetničkoj komunikaciji i da li se i kako instrumentalizuje u etničkim odnosima. Nedeljkovićeva analiza pokazala je da je pojam maskuliniteta veoma korisno analitičko sredstvo prilikom proučavanja etničkog identiteta Crnogoraca u Lovćencu, kao i da se maskulinitet manifestuje kroz specifične i prilagođene forme agresivnosti, heteroseksualnosti, autoritarnosti, lenjosti itd. Maskulinitet se prilikom etničke signalizacije i stigmatizacije pripisuje svojoj zajednici, dok se maskulina uspešnost i bliskost idealnom modelu maskuliniteta pokazuje kao parametar etničke bliskosti, što se naročito pokazalo korisnim kod identifikacije sa užim etničkim (plemenskim) i regionalnim grupama, dakle u unutargrupnoj klasifikaciji.³⁹

Zaključak

Osnovna namera u ovom radu bila je da ukažem na (najverovatnije) nepremostive probleme u istraživanju tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta. Nai-

³⁷ Istraživanje je sprovedeno u selu Lovćenac u Bačkoj, tj. izvan originalnog sociokulturnog konteksta nastanka datog modela, što, prema mom mišljenju, ne umanjuje vrednost istraživanja u razumevanju savremene funkcionalnosti "tradicionalnih" predstava o modelu tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta.

³⁸ Op. Cit., 55, 59.

³⁹ Saša Nedeljković, *Maskulinitet kao alternativni parametar etničkog identiteta: Crnogorci u Lovćencu*, Etnoantropološki problemi n.s. god. 5. sv.1 (2010).

Tradicionalni crnogorski maskulinitet...

me, savremene teorijske postavke u istraživanju maskuliniteta pretpostavljaju da značenje maskuliniteta, pored toga što varira u jednoj kulturi tokom vremena, varira i unutar svakog društva u svakoj datoj tački vremena, kao i da su rodne uloge definisane stereotipima i normama, ali da je broj pojedinaca koji ih krše veliki. Pokušaj primene savremenih teorijskih postavki na istraživanje tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta pokazuje se bespredmetnim, jer narativi o tradicionalnom crnogorskom društvu razmatraju rodne uloge, a ne konkretne pojedince, koji društveno propisane norme rodni uloga ispunjavaju ili ne ispunjavaju. Dakle, krenemo li na osnovu narativa o prošlosti da istražujemo tradicionalni crnogorski maskulinitet, kao rezultat istraživanja nužno ćemo dobiti model koji će sadržati veliki broj imputacija i interpretacija i koji će umnogome odudarati od realnosti prošlog života. Pokušaj pozicioniranja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta na globalno normiranim skalama za ispitivanje maskuliniteta završava se pozicioniranjem modela tradicionalnog maskuliniteta, a ne pozicioniranjem konkretnih pojedinaca, koji društveno propisane norme rodne uloge krše ili ispunjavaju. Tj. na osnovu narativa o prošlosti mi možemo odrediti karakteristike muškarca za "primer" (idealni model), a nikako "prosečnih" muškaraca ili onih koji su bili "ispod proseka" (stvarno stanje). Sve to dalje implicira nemogućnost pozicioniranja crnogorskih maskuliniteta na osi tradicionalno/moderno, a svako poređenje u tom smeru svelo bi se na beskrajno dugu, ni najmanje instruktivnu i naučno potpuno irelevantnu raspravu, nalik raspravi da li je i koliko žuta boja zelenija od crvene. Međutim, ukoliko iste narative sagledamo kao koncepte socijalne epistemologije i društvene ontologije, onda se jasno očitava funkcionalni potencijal "tradicionalnih" predstava u determinisanju savremenih društvenih odnosa.

Literatura:

- Carrigan, Tim; Connell, Bob and Lee, John, *Toward a New Sociology of Masculinity*, 151-165, u Peter F. Murphy, *Feminism & Masculinities*, Oxford Readings in Feminism, Oxford University Press, 2004;
- Clatterbaugh, Ken, *Mythopoetic Foundations and New age Patriarchy*, 45-64 u *The Politics of Manhood*, Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia, 1995;
- Connell Bob, *Men at Bay: The 'Men's Movement' and Its Newest Best-Sellers*, 65-75 *The Politics of Manhood*, Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia, 1995;
- Connell, R. W., *Masculinities and Globalization*, 36-49, u *Gender Through the Prism of Difference*, third edition, Oxford University Press, 2005;
- Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd; Novinsko-izdavačka radna organizacija "Književne novine", Beograd; Beograd, 1991;

- Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje II*, osnovi antropogeografije, Beograd, 1931;
- Gezeman, Gerhard, *Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca*, Cetinje, 1968;
- Gutmann, C. Matthew, *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity*, Annual Review of Anthropology, Vol. 26 (1997), 385-409;
- Kimmel, S. Michael, *The History of Men*, State University of New York Press, New York, 2005;
- Kimmel, Michael, *Masculinities*, 503-507, u Michael Kimmel and Amy Aronson, *Men and Masculinities*, A Social, Cultural and Historical Encyclopedia, ABC CLIO, Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England, 2004;
- Klapp, E. Orrin, *The Creation of Popular Hero*, The American Journal of Sociology, Vol. 54, No. 2 (Sep., 1948), 135-141;
- Klapp, E. Orrin, *The Folk Hero*, The Journal of American Folklore, Vol. 62, No. 243 (Jan. – Mar., 1949), 17-25;
- King, V. Eric., *Men's Definitions of Masculinity and Male Power*, In partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Colorado State University, Fort Collins, Colorado, Spring, 2000;
- Kovačević, Ivan, *Mit i umetnost*, Etnološka biblioteka, Beograd, 2006;
- Mead, Margaret, *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb, 1966;
- Messner, A. Michael, *"Changing Men" and Feminist Politics in the United States*, 97-115 u, *The Politics of Manhood*, Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia, 1995;
- Milenković, Miloš, *Antropologija kao multikulturalna propedeutika u Srbiji*, Posebna izdanja EI SANU, knj. 49. Beograd: SANU, 133-148;
- Milenković, Miloš, *Istorija postmoderne antropologije, posle postmodernizma*, Etnološka biblioteka, 2007;
- Milenković, Miloš, *Paradoks postkulturene antropologije*, 122-143, u *Antropologija*, Časopis Centra za etnološka i antropološka istraživanja (CEAI) Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, sv. 3, 2007;
- Miljanov, Marko, *Primjeri čojstva i junaštva*, "Branko Đonović" – Beograd, Beograd, 1964;
- Nedeljković, Saša, *Maskulinitet kao alternativni parametar etničkog identiteta: Crnogorci u Lovćencu*, Etnoantropološki problemi n.s. god. 5. sv.1 (2010)
- Pleck, H. Joseph, *The Gender Role Strain Paradigm: An Update*, u *A New Psychology of Men*, Edited by, Ronald F. Levant and William S. Pollack, Basic Books, New York, 1995;
- Pešić, Vukašin, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Unireks, Podgorica, 1996;

Primljeno: 05.03.2011.

Prihvaćeno: 30.03.2011.

Branko Banović

**THE (IM)POSSIBILITY OF RESEARCHING THE TRADITIONAL
MONTENEGRIN MASCULINITY**

Gender roles include standards, expectations and norms which one should fulfill. But, there are very few individuals who can achieve what society expects when it comes to norms considering gender roles. On the other hand, literature about traditional Montenegro society considers gender roles in general, and not individuals - the ones who are successful or unsuccessful in fulfilling these prescribed gender roles.

If we base our research of traditional masculinity in Montenegro on the narratives about the past, as a result we will have a model which will contain many imputations and interpretations that will not coincide with the reality of life in the past. This implies that it is impossible to position Montenegro masculinity on the traditional/modern axis. Nevertheless, it does not diminish the functional potential of the model in determining contemporary social relations.

Key words: model, "model deforming gender roles", variation, construct, universal hero, BMS, MRNS, "paradox of postcultural anthropology", tradition/modernity